

СЕМАНТИКО-СМИСЛОВІ ЗМІЩЕННЯ МУЗИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ЕПОПЕї Б. ЛЕПКОГО "МАЗЕПА"

У статті подано визначення поняття "гармонія", а також простежено функціонування цього терміна у мовному синтаксисі історичної епопеї Б. Лепкого "Мазепа"

Суттєвий вплив на літературний стиль письменника справляють образні паралелі, запозичені з інших видів мистецтв. Це дає підстави говорити про глибоке, естетичне чуття автора, який намагається відтворити життєві явища не лише засобами слова, а й через образну сферу інших мистецтв.

Таким естетичним чуттям повною мірою володів Б. Лепкий, різножанрова творчість якого яскраво засвідчує схильність до "музичності" поезії і прози. Звернення до "мови" музичного мистецтва виявляється у письменника як особливий лад світовідчуття, як програма художнього пересотворення довкілля, що виражається в його естетичній системі, в образному мисленні.

Художнє мислення Б. Лепкого насичене конкретно-чуттєвими феноменами, зокрема кольоровими імпресіями, тональними модуляціями та ритмомелодикою. "Вкраплення" музичних елементів у художню структуру його творів збагачують та урізноманітнюють стильову манеру письменника, виявляють глибоке емоційне закорінення у процеси асоціативних зв'язків.

Перебуваючи у постійному відчутті присутності Вищої сили, Б. Лепкий сприймав музичне мистецтво як філософію почуттів, а філософію осягав як музику думання, тому погоджувався з Шопенгауером, що "вся метафізична структура світу аналогічна музичній структурі, її складовим частинам, і тому всю світобудову можна вивести із законів музичного розвитку і висловити через музичні поняття" [1: 29].

Так, на перетині музичного аспекту творчості Б. Лепкого та глибинного принципу музичного мислення кристалізується категорія Гармонійного, яка функціонує у літературній сфері письменника.

Поняття гармонії належить до найдавніших категорій теорії музики та естетики. Цей термін позначає злагодженість будь-яких явищ, сумірність частин і цілого, вказує на сформованість і узгодженість фізичних та духовних якостей людини. До гармонійних явищ у музиці відносять співзвуччя (одночасне звучання двох і більше звуків), акорди (усталені й закономірні співзвуччя), консонанси (співзвуччя, що кваліфікуються слухом як благозвуччя), дисонанси (неблагозвуччя).

Залучення цих музичних понять у світ літературного твору, використання відповідних їм термінів у процесі їх аналізу, інтерпретації ілюструє й увиразнює семантико-сміслові зміщення лексем, що виступають у художньо-порівняльній (вторинній) функції та мотивуються індивідуально-авторським образним переживанням загальномовної семантики слів.

Найяскравіше функціонування музичної термінології, що об'єднане спільним семантичним знаком "гармонія", виявляється у мовному синтаксисі історичної прози взагалі, зокрема в епопеї Б. Лепкого "Мазепа". Це відбувалося насамперед тому, що ідея твору – вільний розвиток національного духу та утвердження суверенної Української держави – органічно поєднувалася із життєвим досвідом письменника, для якого естетичний ідеал українців перебував у тісному взаємозв'язку з усіма гранями національного, суспільного життя.

Бажання письменника бачити свій народ вільним від чужеземного гніту, узгоджувалися із державними задумами українського гетьмана, про що свідчать численні епізоди епопеї "Мазепа", хоча б такі рядки: "Я, – говорив Мазепа Лепкого, – міг пісню свого життя вже давно увірвати, а я хочу доспівати її до краю ..., хочу її настроїти на новий мажорний акорд" [2: 411].

Уживання словосполучення "мажорний акорд" асоціюється із просвітленням, надією на перемогу політичних задумів гетьмана. Проте втрата цієї надії відчитується у наступних словах Мазепи: "І моя пісня не скінчиться бадьорим акордом" [3: 16], що набуває мінорного звучання з відлунням смутку і відчаю.

Такі персонажі епопеї, як Мотря, її сестра Ганна Обидовська, гетьманів племінник Андрій Войнаровський та Іван Чуйкевич, одержимі думкою про спільну визвольну справу, творили своєрідне співзвуччя, про яке Б. Лепкий писав: "Як тії четверо на хвилину зійшлися, то були ніби созвучний акорд. Чотири душі, як чотири тони в мінорному акорді" [3: 303].

Відомо, що слово в художньому тексті набуває як предметно-понятійних, так і емоційно-експресивних виразально-зображальних функцій. У лексико-семантичній структурі порівнянь і метафор (зрештою, всіх тропів) відтворюються логіко-понятійні універсалії художнього мислення автора у фізичній і текстуальній іпостасях.

Наприклад, у Б. Лепкого людська душа уподібнюється до музичного тону, а "мінорний акорд" вживається на означення тієї політичної ситуації, яка склалася після поразки українського війська під Полтавою. Визвольна місія Мазепи зазнала поразки, тому його однодумці, як і сам гетьман, болісно переживали з приводу втрачених сподівань. Розчарування, смуток, туга, неспокій – ось ті психологічні характеристики станів, що є адекватними емоційно-експресивній змістовності мінорного акорду.

У кожному романі лепківської епопеї значна увага приділяється відтворенню зовнішності історичних постатей і вигаданих персонажів. Створюючи портрети своїх героїв, Б. Лепкий (маючи амбіції і досвід живописця) наче малює картину, в якій все гармонійно поєднується – гра кольору, світла, рухів. Спостерігаючи за шляхетними рухами черниць, автор у тексті зауважує: "Їх лица зарум'янілі від сонця і праці дивною красою рисувалися на тлі чорної одежі. Довга, поважна одіж дагодила зариси їх тіла й надавала їм гармонії в рухах" [2: 51]. А в одній із портретних характеристик Мотрі Кочубеївни автор акцентує граціозність, красу дівочої постави. "Чуйкевич ішов послушно за нею (Мотрею) і не міг надивитися на її стать, струнку, гармонійну, і на хід ритмічний, як найкращий танець" [2: 80].

Розгортаючи багатогранну образну характеристику гетьмана, Б. Лепкий зважав на той факт, що культура і мистецтво завжди займали важливе місце у свідомості, в уподобаннях Мазепи, тому зазначає, що у нього було "почуття темпу й розуміння, що краса танцю не засновується на розгуканих скоках, лиш на зі споєнні руху із звуками в одну мистецьку настроєву цілість" [2: 143]. Мазепа був не лише "великим митцем провадити танці", а й досконало володів музичним інструментом (бандурою). Тому автор доречно влітає у текст Мазепину думу, в якій гармонійно поєднується слово, музика та виконання. "І гетьман заграв та й заспівав свою пісню про згоду:

Нема любви, нема згоди (мажор – Н. Л.)

От жовтії взявши Води,

През незгоду (мінор – Н. Л.) всі пропали,

Самі себе звоювали" [2: 149].

Богдан Лепкий вільно виявляв свою компетентність у сфері музичної культури, відтворюючи палке і глибоке почуття гетьмана до Мотрі Кочубеївни, яку називав "піснею високосферною" та "платонським ідеалом". Письменник скористався музичним терміном "музика сфер", що означає гармонію світового порядку, торжество істини, добра, справедливості як похідне поняття від древньогрецьких філософських уявлень про єдність музики і світобудови.

Поняття гармонії функціонує у творі як безпосередньо (у тексті вживається слово "гармонія"), так і опосередковано (в переносному значенні для створення враження від узгодженості між людьми, у природі та між людиною і природою). Так, після освідчення гетьмана у коханні відбувається відродження Мотриної душі, яка прагне гармонії з природою. "Минай скоріше, зимо, розвивайтесь, луги, розцвітайте, квітки, вертайте, птахи, з далеких країв, співайте пісню радості й кохання, Мотря хоче щасливою бути!!" [2: 334].

Спонукальні речення начебто вимагають від людини певних дій, змін, злетів, а, забарвлені окличною інтонацією, ці фрази передають емоційне піднесення і натхнення з бажанням прискорити плин подій. Уводячи у текст лексеми на означення небесних світил (небо, зорі), живої та неживої природи (птахи, квіти, трави), абстрактних понять (мрії, почуття, думки, душа) автор створює в читачів враження летючості, високості, його уява набуває вертикального виміру, що переважає над горизонтальним.

Мотря і Мазепа, перебуваючи у стані душевної злагоди, намагаються висловити один одному свої почуття у віршах. Народжується діалог:

"І будеш ти сонцем вечора мого, Мотре Василівно,"

"І будеш ти місяцем ночі моєї, Іване Степановичу,"

"І будемо жити, як подружжя найщасливіше в світі"

"І будемо, як одна душа в двох тілах"

"Як бажання одно в двох серцях"

"Як сон один, що нараз двом людям сниться"

"Як мрія, що здійсниться" [2: 363].

Богдан Лепкий демонструє ще одне тлумачення гармонії, що визначає її як мистецтво в узгоджених формах виявляти думки і почуття.

Не випадково свято душ героїв збігається з найвеличнішим із свят – Різдом Христовим. Адже з народженням Христа у людей зміцнюється надія на спасіння, на кращу долю. Веселе свято, чисті почуття, грандіозні політичні плани, погідні та ясні зимові дні – передають враження ідилії, в якій перебувають Мотря і Мазепа. Під звуки першої різдвяної коляди "Бог предвічний", як у "святочному" гімні зливалися міцні голоси. "З кожною стрічкою (голоси) кріпшали, достроювались до себе, зливалися у акорд" [2: 369]. Гетьман уважно слухав та з сумом зазначав: "На жаль, у нас тільки в пісні згода. В житті дисонанс, а як життя перетворюється в пісню, виходить гармонія чудова" [2: 369].

Музикознавець слушно зазначає: "С музыкально-психологической точки зрения, консонансы и диссонансы являются носителями той же пары контрастных функций, которые лежат в основе лада – устойчивости и неустойчивости. Диссонанс создаёт представление о тяготении, консонанс даёт ему разрешение, после чего возникает ощущение успокоенности, устойчивости" [4: 35].

Консонанси і дисонанси співвідносяться з тією антонімічною парою, яка є ілюстрацією світового порядку – єдності та боротьби протилежностей. Великий композитор і музикознавець П.І. Чайковський визнавав як необхідну умову існування дисонансів у музиці, що володіють потужною силою. "Диссонанс есть величайшая сила музыки, если б не было его, то музыка обречена была бы только на изображение вечного блаженства, тогда как нам всего дороже в музыке её способность выражать наши страсти, наши муки" [4: 34].

Отже, в музичній гармонії спостерігаються такі ж процеси, які проходять у навколишній дійсності: це протистояння світлого і темного, сумного і радісного, комічного і трагічного тощо. Богдан Лепкий не залишає

поза увагою ще одне розуміння гармонії – єдність суперечностей, контрастів, про що свідчить авторська оцінка філософського змісту коляди "Дивна радість стала", владена в уста Мазепи. "Це найкраща з наших пісень, – сказав гетьман, – кращої я у світі не чув. Вона мене дитиною зворушувала до сліз, і тепер спокійно слухати її не можу. Зміст радісний, а музика сумна. Зміст говорить про Різдво Христове, а музика ніби передбачає його муки і смерть. Такого контрасту я ніде більше в мистецьких творах не завважив" [2: 369].

Богдан Лепкий, по-філософськи осмислюючи життя, відчував себе часткою природи, тому вбачав у її Вищих сферах закономірності людського буття. Зміни пір року, частин дня, погодніх явищ асоціювалися в письменника з віком, настроєм, мріями людини. Так, як узимку тепло нетривке, скороминуще, так і проминальна ідилія у взаєминах людей. Тому зміни, яких зазнають характери, долі героїв супроводжуються, зазвичай, змінами в природі. Руйнація щастя між гетьманом і Мотрею, зумовлена опором середовища, викликає в їх душах біль і холод. Тому "Над Бахмачем гуділи вітри і мело снігами ... Стогнуть дерева, змагаючись з вітрами" [2: 417].

У романі напружені стосунки між царем і старшинами відповідають липневій спекоті, зустріч гетьмана з Мотрею у маєтку Кочубеїв супроводжує прекрасна сонячна днина, освідчення в коханні героїв відбувається під час зимових свят, коли у душі, як і надворі, біло і чисто. У момент розлуки гетьмана з Мотрею у нього "відколювались живі чуття", конфліктувало серце з розумом, тому що раптово у життя "увірвалася сіра сльотлива осінь", під час облоги Батурина кругом була мряка, копіт, імла.

Як слушно відзначила Б. Вальнюк, "Б. Лепкий застосовує біологічний календар, що виявляється у фіксації погодніх умов, причому продовжує традиції романтиків, у яких зовнішній простір, розпредмечуючись, ставав "пейзажем душі" [5: 973].

Співжиття з природою, роздуми про її велич і вплив на людину, глибоке розуміння гармонії як учення про світовий порядок допомагали Б. Лепкому в осмисленні власної долі та долі української нації. "Природа виховує людину, ублагороднює її, дає їй силу боротися за існування. Природа впоює в людину національного духа, а поетові дає великі, сильні творчі ідеї" [6: 149].

Зіставлення справи усього життя з музикою, порівняння своїх турбот з піснею, струною, акордом, гармонією було для Б. Лепкого дуже близьким, про що свідчить його промова на ювілейному вечорі, влаштованому посольством УНР у Німеччині 9 листопада 1922 року. "... Я був лише одною струною на тій многострунній арфі, що зветься українською літературою. А коли моя струна, як ви кажете, добула з себе не одну гарну нотку, так це тому, що дзвеніла вона згідно й гармонійно зі своїми товаришами; всі ми ... _ере настроєні були на цей сам акорд, акорд визвольної ідеї, акорд праці для здійснення наших народних ідеалів, акорд віри, що наша слушна й справедлива справа не пропаде, а вийде переможцем".

Використання музичної термінології в епопеї "Мазепа" Б. Лепкого відображає тенденції історичного роману в орієнтації не лише на фактографічне відображення подій, а на їх глибоке філософсько-психологічне осмислення.

Таким чином, семантико-сміслові зміщення у лексиці епопеї "Мазепа" виконують функцію моделювання, нарощування, додавання ознак, що, будучи невід'ємним компонентом образного бачення світу, збагачують мову художнього твору, забезпечуючи йому естетичну цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Макаренко Г. Музыка і філософія: Шопенгауер. Вагнер. Ніцше. – К.: Факт, 2004. – 152 с.
2. Лепкий "Мотря" 1991; Лепкий Б. С. Мазепа. Трилогія. Мотря: історична повість у 2 т. – Львів: Каменяр, 1991. – 424 с.
3. Лепкий "Полтава" 1991; Лепкий Б. С. Мазепа. Трилогія. Полтава: історична повість у 2 т. – Львів: Червона калина, 1991. – 407 с.
4. Любан-Плоца Б., Побережная Г., Белов О. Музыка и психика: Слушают душой. – К.: "Адеф Украина". – 2002. – 200 с.
5. Вальнюк Б.І. Поетика історичної романістики Б. Лепкого: автореф. дис.... канд. філолог. наук.: 10.01.01. – Ів.-Франківськ., 1998. – 184 с.
6. Лев В. Богдан Лепкий 1872 – 1941. Життя і творчість. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1976. – 396 с.

Матеріал надійшов до редакції 18.03.2006 р.

Лупак Н.М. Семантико-смысловые смещения музыкальной терминологии в эпопее Б. Лепкого "Мазепа"

В статье даётся определение понятия "гармония", а также прослеживается функционирование этого термина в языковом синтаксисе исторической эпопеи Б. Лепкого "Мазепа"

Lupak N.M. Semantic derivation of musical terminology in B. Lepky's historical novel "Mazepa".

The article defines the concept of harmony and studies its functioning in the language syntax of B. Lepky's historical "Mazepa".